

KNJIŽNA POROČILA

Geza Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Akadémiai kiadó, Budapest 1965, 253 strani, 4 zemljevidi in prispevek A. Mócsyja, Zur Bevölkerung in der Spätantike (212—226).

Metodološka izhodišča sodobnih obravnjav o antičnem prebivalstvu province *Dalmatia* so sorodna kot pri že prikazanem delu A. Mócsyja o prebivalstvu provinc Panonije (AV 15—16, 1964—65 (1965), 352 ss.). Pri takih raziskavah je poglavitna onomastična formula, iz katere izhaja tudi pripadnost nosilca tega imena določeni skupini. Najbolje nam to pokaže in potrjuje za območje Dalmacije znani in često navedeni nagrobnik CIL X 3618, ki omenja Batona, Scenobarbovega sina, po poreklu Delmata, ki na napisu nosi naslednja imena: *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi*. Ne samo da nam ta in podobni primeri kažejo, kako so ilirskim vojakom misenske flote prevajali njihova izvorna imena, ampak nam istočasno kažejo za območje Dalmacije značilno onomastično formulo, ki jo moremo na splošno imenovati ilirsko. V primerjavi z rimsko imensko obliko vidimo, da je ta sestavljena običajno iz dveh členov (osebno ime in patronimik). Ker je ta predela opravil predvsem D. Rendić-Miočević, Ilirska onomastika na latinskem napisima Dalmacije, Split 1948, je bil v tem pogledu že napravljen velik korak k boljšemu poznavanju tega izročila in je zato tudi avtor obravnavanega dela lažje začel vrednotiti gradivo. Ob tem bi radi zapisali še pripombo, da je G. Alföldy žal za sedaj onemogočil dosledno izrabo svojih zaključkov, ker delu ni priključil tudi kataloga imenskega gradiva, ki mu je osnova pri vrednotenju sestava prebivalstva v posameznih krajih in pokrajinah. Zato moramo verjeti ali ne njegovemu izvajanju imen iz posameznih pokrajin imperija. To je čutili še toliko bolj, ker že iz zgoraj povedanega primera vidimo, da je onomastična formula ravno v Dalmaciji imela dokaj različne oblike, ker združuje često v sebi tako rimska *tria nomina* in še prvobitno ilirsko dvočleno obliko. Če slučajno slednje ni, obstoji po mojem že upravičen dvom, ali je oseba res Italik ali pa domorodec s popolnim — morda prevedenim ali prikrojenim — staroselskim imenom. Prav spričo takih in podobnih primerov in dvomov je zaradi stvari same velika škoda, da avtor ni dodal delu še pregleda uporabljene napisnega gradiva, čeprav šteje to skoraj 4000 kosov. Zato lahko na tem mestu izrečemo ponovno upanje, da bo avtor — tako kot obljublja — kmalu izdal tudi katalog imen. Drugače namreč izvenijo mnogi njegovi sklepi bodisi o strukturi prebivalstva ali vlogi orientalcev in Italikov pri gospodarskem razvoju posameznih mest, ker so osnovani na tej statistiki, negotovo za bralca.

Drugače pa je tam, kjer se avtor opira na podatke antičnih virov in na analizo drugih arheoloških spomenikov ter sodobnih ugotovitev v številni literaturi. Tu so njegovi zaključki izpeljani z vsemi potrebnimi strokovnimi opombami, tako da moremo vsak podatek brez naprezanja preveriti.

Da smo tako delo potrebovali tudi pri proučevanju naše najstarejše dediščine, se vidi deloma tudi na našem prostoru, kjer čutimo razliko med priobalnim pasom in — rekli bi — njegovim neposrednim zaledjem. Razvoj obalnih mest je bil tudi pri nas čisto drugačen kot v notranjosti, kjer je urbanizacija — samouprava v širšem pomenu — le počasi napredovala in so bile razmere ponekod še v pozni antiki nespremenjene, vključ v kulturnemu, gospodarskemu in celo vojaško-političnemu vplivu Rima.

Uvodoma podaja G. Alföldy strnjen pregled stanja raziskav, kjer omenja veliko opravljeno delo v knjigah in sestavkih C. Patscha, G. Zippela, E. Swobode,

J. Brunšmida, E. Pašaliča, D. Rendić-Miočevića, B. Sarie, A. Betza, A. Jagenteufla, J. Wilksa in drugih. Hkrati s tem poudarja, da se njegovo delo posveča predvsem notranji zgodovini Dalmacije, tj. obdeluje vprašanja iz gospodarstva in strukture prebivalstva in ne členi zunanjih vplivov vojaške in politične zgodovine, čeprav se obe vrsti raziskav prepletata. Avtor se v celoti zaveda, da bi vprašanju trgovine in gospodarstva morale dati izpovedno težo predvsem študije o posameznih arheoloških postojankah, pregled in analiza drobnega odkopanega gradiva, oprta na govorici zaključnih grobnih enot. Ravno na tem področju pa je bilo v tej provinci storjenega doslej le malo. Na srečo je prišlo področje Dalmacije že zelo zgodaj pod vplivno sfero grško-rimskega sveta in tako imamo v antičnih virih sicer skopo, a zelo pomembno skupino gradiva, ki osvetljuje razvoj življenja na tem prostoru. Posebej dragoceno pa je napisno gradivo, saj je avtor našel in ovrednotil 6998 antičnih imen iz Dalmacije, ki mu dajejo za družbeni razvoj dokazno gradivo prve vrste.

Nadalje obravnava pisec v uvodnem poglavju še mejo province, ki gre na zahodu po Raši do Jelšan in se nato obrne od Snežnika na vzhod. Po njegovem gre ta črta mimo Jelšan in Delnic do Velike Kladuše. Kajti po Pliniju naseljujejo območje Kolpe *Colapiani* s svojo *civitas*; druge panonske plemenske občine pa zavzemajo prav tako prostor južno od Save. Potek meje na tem odseku dokazuje tudi postaja *ad fines*, ki leži v Mahovljanih severno od Banjaluke. Nadaljnji potek meje do Kolubare ni doslej še z ničimer konkretno potrjen, prinaša pa G. Alföldy sedaj sprejemljive dokaze in razlage za vzhodno mejo Dalmacije. Že starejši raziskovalci so se nagibali k dvema skrajnostima, ko so prištevati k Dalmaciji bodisi vso pokrajino do Morave, ali pa so jo skrčili samo na območja do Drine. Meja province *Dalmatia* se tu ujema očitno z verjetno posebej vodenim upravnim področjem dardanskih rudnikov s sedežem v Ulpianum. Odvisno od tega, kateri upravni enoti so pripisovali te rudniške bazene, so odrejali doslej tudi mejo.

V drugem poglavju razčlenjuje avtor lokalizacijo in etnično pripadnost domorodnih plemen in *civitates*, in sicer v prvi vrsti glede na podatke iz virov. Pri tem je G. Alföldy tabelarno prikazal in primerjal podatke o plemenih omenjenih pri Appianu, Strabonu, Diu, Pliniju in Ptolemeju. Pri tem ugotavlja — kar je za nas posebej važno — da srečujemo le pri Appianu v opisu dogodkov pohoda v l. 35—33 plemena *Bathiatai*, *Kinambrai* in *Posenoi*. Po Alföldyju so *Bathiatai* prebivali ob reki *Batinus* (Bosna) in sodijo torej že k provinci *Pannonia*. *Posenoi* pa so bili po Appianu del Japodov in jih uvršča Alföldy k prebivalcem neke ne-lokalizirane naselbine, tako kot so *Metouloi* prebivalci Metuluma. Pri tem je avtor opravil dragoceno analizo o plemenih, ki so se od prazgodovine do začetka antike spopila z drugimi ali pa je njihova moč v tem času usahnila.

Izhodišče vrednotenja imenskega gradiva prične z analizo z območja Japodov, Liburnov in Delmatov; pri tem pripisuje sedaj G. Alföldy večino tu omenjenih imen venetščini. Tako nas pripeljejo imenska raziskovanja do povsem novih etničnih razlag. Vplivi venetščine v japonskem gradivu se kažejo po njem predvsem v imenih s korenem *Turus*, iz česar tudi sklepa, da moramo računati tu tudi s starejšo venetsko plastjo. Imenske ostaline Japodov pa se tudi zelo razlikujejo od onih pri sosednjih Panoncih. Ker se pojavljajo japonska imena še vzhodno od Bihača, predpostavlja Alföldy, da segajo Japodi še do Sane. Prav tako kot se japonsko imensko gradivo loči od sosednjih, se loči tudi liburnijsko od drugega dalmatinskega prostora. Zato se avtor opredeljuje tudi za znano dejstvo, da so že antični viri izločili iz ilirskega narodnostnega jedra oz. pojma Venete, Histre in Liburne (Ps. Skyl. 22, Ps. Skym. 415 in Liv. 10,2) in ugotavlja iste razlike, čeprav jasno poudarja, da ti jezikovni razločki niso vplivali na dognanja o pripadnosti in izločanju imenskega gradiva pri teh treh plemenih z območja Ilirov. V sklepnem pregledu o tem pojavu ugotavlja avtor, da je širši liburnijski prostor med rekama *Arsia* in *Titius* pripadal prvotno večjemu številu rodovnih občin. *Liburni* so v bolj zgodnjih obdobjih naseljevali le območje Ravnih kotarov in zaledje Zadra.

Delmatom pripisuje Alföldy po imenskih analizah prostor severno in južno od Dinarskega gorstva, kar se izraža v istih imenskih oblikah, kot jih srečujemo tudi na Livanjskem, Glamočkem, Duvanjskem in Kupreškem polju. Po imenih sodeč, spada k Delmatom tudi nekaj otokov — Brač, Šolta, Čiovo itd. Po propadu države Ardijejev se je njihova oblast razširila na vzhodu proti Naroni; na zahodu

pa so v Cezarjevem času zasedli Promono. Rimsko upravno središče plemena *Delmati* lahko iščemo po avtorju v naselju *Rider*, v njegovi okolici se tudi srečujemo z zanimivim imenskim gradivom.

Večino domorodnih plemenskih občin province *Dalmatia* omenjajo in lokalizirajo antični avtorji v neki majhen prostor na obali med naselbinama *Narona* in *Lissus* (Lješ v Albaniji), kjer našteva Plinij po Varronu 89 civitates. Vkljub temu velikemu številu plemenskih občin pa je prebivalstvo po imenskih raziskavah G. Alföldyja enotno. Ker gre za jasno kot ilirska opredeljena imena, saj sodijo sem tudi t.i. *proprie dicti Illyrii*, navajamo nekaj imenskih primerov: *Annius*, *Epicadius*, *Epidius*, *Pinnes*, *Plaia*, *Plarens*, *Plassus*, *Tatta*, *Temeia*, *Zanatis*, *Ziraus* itd.

Posebej se je posvetil avtor še vprašanju panonskih plemen v severni polovici province Dalmacija med Japodi, Delmati in drugimi jugovzhodno-dalmatinskimi plemeni na eni strani in Donavo na drugi strani. Po Appianu se je razširjalo panonsko območje od Japodov do Dardanov; po Strabonu pa segajo vse do Delmatov. Po imenskih analizah sodeč, moremo to severnodalmatinsko panonsko področje deliti na dve sestavini. Zahodno od Drine srečujemo homogeno ilirsko imensko formulo, medtem ko daje severovzhodni del province Dalmacija v vseh pogledih pestro podobo. Zelo čistemu ilirskemu delu moremo prišteti plemena: *Ditiones*, *Maezaei*, *Sardeates*, *Deuri* in *Daesititates*. Vzhodno od tod — proti Moravi — sledimo številnim keltskim imenom, ki jih G. Alföldy upravičeno povezuje s *Scordisci*; jugovzhodni prostor — proti Črni gori — pa je že spet izrazilo ilirski.

Poglavja III—VI so posvečena obdelavi notranje zgodovine posameznih mest; za nas pa je predvsem zanimivo poglavje, kjer Alföldy obravnava liburnijske občine in mesta, našeta pri Pliniju. Kot je znano, navaja Plinij pri opisu severne Italije v knjigi III 150 med italskimi naselbinami tudi vrsto liburnskih, ki jih nato v knjigi III 159 našteva v *conventus Scardonitanus* z navedbo, da imajo *ius Italicum*. V neki tretji listi (III 140) pa so nekatera še enkrat navedena kot samostojna mesta Liburnije. Pri vrednotenju teh treh virov je že W. Kubitschek domneval, da je Liburnija bila del *regio X Italiae* in da so našeta mesta dobila avtonomijo že za Cezarja ali Avgusta. Pravilno razlago je deloma podal A. Premmerstein. Izhajal je iz spoznanja, da so imele našete občine *ius Italicum* in so tako po davčni osnovi spadale k bližnji italski regiji. Sprememba pravnega položaja teh občin in čas podelitve mestnih pravic pa tudi s tem nista bila določena. Zato meni G. Alföldy, da prinaša prvi vir — še avgustejski — v obliki seznama še peregrinske občine. Seznam oppida prinaša gotovo samo avtonomna mesta, ker našteva samo avgustejska municipija Liburnije, ta pa so dobila *ius Italicum* (zato oblika *Alutae* — *Alvona*, *Flanates*—*Flanona*, *Lopsi*—*Lopsica*). Tako so imele le občine *iuris Italici* samoupravo, one z imuniteto pa ne. Zato lahko po G. Alföldyju iz Plinija povzamemo naslednje stopnje razvoja. Prva stopnja, pred nastankom prvega seznama, ko dobijo občine imuniteto; drugo stopnjo označuje avtonomija v nekaterih teh mest, ko je bila hkrati razširjena davčna oprostitvev na *ius Italicum*. Tretjo stopnjo — še pred Klavdijem (nastanek obeh zadnjih seznamov) — pa nakazujejo napisi, ko je bila razširjena municipialna uprava in s tem verjetno *ius Italicum*, še na druge liburnijske občine. Spričo navedenih nejasnosti je avtor pri opisu notranje zgodovine mest še posebej poudaril vse podatke, ki bi osvetljevali rast in vzpon mest, njihovo notranjo zgodovino in samoupravne odnose.

Zaključno in poglavitno delo v tej knjigi je poglavje o vprašanih prebivalstva, družbene ureditve staroselcev v času rimskega osvajanja, domačini in rimska politika do njih, varovanje osvojenih pokrajin, rekrutiranje staroselcev, vloga in stanje posameznih civitates, politika pri podeljevanju rimskega državljanstva, prišleki iz drugih provinc in njihova vloga. Tako v tem kot tudi v poglavju o mestih in podeželju v obdobju principata — z obdelanimi vprašanji urbanizacije, nastanka mest, odnosa kolonij in municipijev — je G. Alföldy razčlenil v strnjeni in koncizni obliki notranjo zgodovino province. Oris teh vprašanj je že tudi podlaga nadaljnjim sintetičnim vrednotenjem in izdelavi celotnostnega pregleda zgodovine in razvoja Dalmacije za RE, kar je oznanjal že Sariev članek ter še žal neobjavljeni deli J. Wilksa o provinci Dalmacija in M. Zaninovića o Delmatih. V tem pogledu je dragocen tudi sestavek A. Mócsyja o prebivalstvu v pozni antiki, ki ima

svoj širši pomen tudi pri proučevanju imen iz starokrščanske dobe tudi v naših krajih ter pri vrednotenju starejših imenskih oblik v pozni antiki.

Ze dosedanji prikaz G. Alföldyjevega dela nam kaže, kako obsežne materije se je avtor lotil in kako jo je ovrednotil. Morda imamo tu in tam vtis, da so njegovi izsledki še ne povsem izpoljeni in samovoljni, toda spričo tega, da obljublja še katalog imenskega gradiva z nakazanimi etničnimi vrednotenji, lahko zapišemo z mirno vestjo, da je bistveno prispeval k poznavanju in členjenju notranje zgodovine province *Dalmatia*. Njegovo delo pomeni velik korak sintetične narave, veliko delo pa čaka tudi še raziskovalce na tem območju, da izdelajo monografije posameznih plemen, mest in posameznih vrst gradiva. Analiza notranje zgodovine na podlagi imenskega in drugega napisnega gradiva je s tem delom opravljena; vsi proučevalci zelo pestre in zanimive zgodovine teh krajev pa bodo morali poslej črpati iz knjige Geze Alföldyja, ki je zamašila vrzel v proučevanju s spomeniki tako bogate province Dalmacije.

P. Petru

Andreas Mócsy, *Pannonia*, Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Supplementband IX (1962), 515—776.

Dolgo pričakovani prispevek o rimski provinci *Pannonia* v RE je pred nami. Po desetletnih prizadevanjih redakcije je izpolnil ta pričakovanja A. Mócsy in s tem ustregel tudi želji, ki smo jo izrazili v prejšnji številki AV ob prikazu njegovega prav tako temeljnega dela *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959. Te obete so nakazovala že prav tako za proučevanje zgodovine province pomembna dela, da omenimo le najnovejša — A. Alföldija, E. Swobode, M. Pavana in P. Olive ter seveda samega A. Mócsyja. Vseeno pa predstavlja delo na prikazu vseh dogodkov in zapuščine antike na prostoru Panonije pionirski ter v celoti komaj človeku možen napor. Vemo namreč, da so bila — to je avtor tudi pošteno podčrtal — cela poglavja iz notranje zgodovine province le slabo proučena; gotovo brez predel, pri tem bi omenili npr. pomankanje strnjjenih obravnav v poglavjih gospodarstvo in likovna umetnost, ki predstavljajo tudi najbolj slabo dognana področja v proučevanju panonskih starožitnosti sploh. Zato je tembolj občudovanja vreden napor, ki ga je vložil A. Mócsy v ta sintetični pregled rimskih provinc Panonije.

V primerjavi z nekaterimi drugimi gesli podobne vsebine, ki jih srečujemo v RE, kjer so šli avtorji v skržene prikaze zgodovine posameznih provinc, je ostal A. Mócsy ves čas dosleden svojemu konceptu, podatki tudi manj seznanjenemu raziskovalcu vse potrebne znanstvene podatke in vire o slehernem pojavu in dediščini. S tem pa je omogočil vsem, da se o dogodkih v Panoniji pouče iz prve roke. Ves prikaz je razdelil v 15 poglavij: ime, geografija, zgodovinski dogodki, uprava in življenje posameznih skupnosti, vojaštvo, ceste in promet, gospodarstvo, naselja in arhitektura, prebivalstvo, pokop in religija, umetnost in duhovna kultura, vztrajanje in nadaljevanje rimskega načina življenja in kulture po zatonu antike. Vsako vprašanje znotraj teh poglavij je dodatno razčlenjeno in je sprti navedena literatura; zato je ta prikaz dobrodošel slehernemu arheologu in zgodovinarju, ki se srečuje z vprašanji s področja provincialnorimskega obdobja.

Ime *Pannonia* je tvorba po skupinskem imenu narodov na obeh bregovih Save tako v okolici Siscije kot v severni Bosni in Posavini. Šele v drugi polovici I. stoletja postane tudi uradni naziv za provinco. Etimologija imena je še vedno negotova, bodisi da ga izvajajo kot »domovina Pana«, močvirna dežela ali po antičnem viru (Cass. Dio XLIX 36,6) iz pojma *pannus* — obleka.

Geografsko poznavanje Panonije v antiki je žal še zmeraj skopo in negotovo ter polno čeri pri dokončni razlagi izročeni imen. Tako je med drugim presenetljivo, da jo imenujejo gorato, čeprav bi na splošno lahko rekli prav narobe. Ze uvodoma odpravi Mócsy zmotno gledanje na bifurkacijo Donave, ki naj bi po argonavtski legendi otekala z enim rokavom v Jadransko morje. Pri napisu CIL III 5224: *in flumen perit Hemonia*, je podal očitno pravilno razlago tega mesta v napisu s prevodom »utopil se je v reki pri Emoni«; s tem odpadejo nekatere razlage, da se je Ljubljanka imenovala v antiki Hemonia, marveč ostaja pri Strabonovem in Plini-